

Aczél György:

Kultúra és felelősség*

Nem hiszem, világnézetem alapján nem is hiszem azt, hogy csak a bajban, csak a valóság vagy képtelenség, értett ár-
vív helyzetben születnek nagy dolgok. A valóság talajáról az üres romantika világába vinne bennünket az ilyen nézet. A példa azonban azt mutatja, hogy az építés és a felemelkedés cselekvő akaratára még oly nehéz, próbáztató helyzetben is utat törhet és a belenyugvással, kishitűséggel és közönyvel, netán cinizmussal szemben végül is igazolást kap.

„Szükségből erény!” — erre figyelmeztetnek ezek a nehéz időkben jökor jött elhatározások. Az emberi közösségeket a kényszerek megértése és legyőzése juttatja előbbre. Megtanultuk, hogy nem szabad mesterségesen kiélezni a konfliktusokat, de ha jelentkeznek, akkor olyan megoldásokra kell szövetkeznünk, minden becsületes erővel, amely értelmes jövőbe vezet. Nem lehet közömbösen legyinteni! Nehéz helyzetekben még inkább vállalni kell a gondoskodás és a helytállás bátorságát. — Ezt követeli mindannyiunktól a társadalmi összefogás morálja, népünk életakarata.

A bajban hajlamosak az emberek arra, hogy csak a főnnyaradáshoz, a meglévő eredmények görcsös megtartásához nélkülözhetetlen lépésre figyeljenek. Fontos erény a hétköznapi életösztönéből táplálkozó gyakorlatiaság, de — erre is emlékeztet Somogyi gesztusa — a társadalom gondjait fővállaló jelese — ma már száz- és százazrek! — a bajban is a baj utáni helyzetre gondolva cselekszenek, úgy tervezik a jelenben a holnapot, hogy abból vezessen út a holnaputánba is. Ma nincs nálunk árvíz, földrendés, városnyi pusztulás. De vannak gazdasági nehézségeink, s ha nem is elsősorban természeti, de objektív, külső társadalmi, gazdasági kihívással kell szembenéznünk. A gazdasági próbatételek nem függetlenek az erős nemzetközi feszültségektől, attól, hogy az imperializmus fenyegető lépéseket tesz, hogy szaporodjanak a háborús veszélygócok a világban.

Valamennyien érzékeljük, hogy egyenlőre az életszínvonal általános és egyenletes emelkedése. Ezen csak úgy tudunk úrrá lenni, hogy az ország egészét sikerült gazdaságilag előbbre vinni. Fokozódó nyomás terheli a mindennapi életet s a kultúrát is. Reálértekekben számítva nem, vagy alig emelkedtek, helyenként még csökkentek is azok az összegek, amelyek könyvtárépítésre és gyarapításra, a tudományos és kulturális műhelyek, szolgáltatók bővítésére fordíthatunk. Két-szer is meg kell gondolnunk a kormányzati, tanácsai szerveknek, a vállalatoknak és szövetkezeteknek, még az egyéneknek is, mikor és mire adják a pénzüket. Gyakran igen nehéz gondok, mérlegelések közt lehet csak föloldani a jogos szükségletek kielégítése és az egyensúlyi követelmények teljesítése közötti feszültségeket. Ilven helyzetben akadnak olvasók is, nem is kevesen, akiket erőteljesen a kultúra sorsa fölött érzett aggodalom. Ez még érthető. Arra viszont nem lehet méltóság, ha az értékteremtés, az emberek szellemi emelkedésének szolgálata, tehát a cselekvés helyett hangzik fel a „minden hiába” üres keserősége.

Fel kell tenni a kérdést: lehet-e a próbára tevő időben, szorító viszonyok között is emberibb, jobb közérzettel élni? Lehet! Van értelme a küzdésnek és a bizakodásnak? Megvívódsunk hogy van. Hisz ahogyan Széchenyi mondta: életmeleget nem az ábrándok adnak hanem a cselekvési tehetség. S nálunk ma van ilyen tehetség, az élet minden területén. Az emberi sokféleség, nézetek, érdekek, ízlések sokfélesége találkozhat össze ebben a cselekvési tehetségben, ekképpen alkotva egységet. De felelősen csak akkor szólhatunk a sokféleség egységéről, ha világosan kimondjuk, hogy ennek a mai egységnek döntő kritériuma a szocializmus építése, a nemzet felvirágoztatása, az emberi értékek őrzése és továbbfejlesztése, a béke biztosítása.

Vannak, s mind többen már, akik szembeszégülnek a nehézségekkel, kollektívák és cselekvő egységek, akik nem tűrik, hogy a körülmények kényszerrel elhatalmasodjanak: úrrá akarnak lenni a kedvezőtlen adottságokon, kedvezővé, minket szolgálóvá akariák változtatni azokat.

A nádudvari új művelődési ház és közéleti fórum, a bábolnai színházterem, a szegedi új könyvtárpület, a terveink szerint felépülő új Nemzeti Színház jelképei lehetnek s lesznek is a szorító jelenben a jövőért értelmesen küzdő akaratnak.

Ebben az évtizedben egyébként ennek a megvívásnak a falvaiban is harminc művelődési létesítményt építenek föl. A kultúra ügyéért megmozdultak a helyi társadalmi erők is. E tartalékok mind többében táruznak föl. A társadalmi munkavállalás adatai ellentmondanak minden olyan elképzelésnek, amely szerint az embereket csak legközvetlenebb érdekei alapján lehet ösztönözni. E tartalékok ésszerűbb felhasználása a szocialista társadalomépítő munka szerves része. Lehetőség, amellyel nem szabad visszaélni, de amellyel élni kell mert erre a közösségnek és az egyéneknek egyaránt szüksége van.

Mindig fölvetődik valóban, hogy egy művelődési intézmény helyett nem kellené-e üzemcsarnokot vagy lakásokat építeni. A mérlegelés persze mindig nehéz, de föl kell figyelnünk arra a jelenségre, hogy az utóbbi években éppen azok a vállalatok, szövetkezetek építettek vagy támogattak kulturális létesítményeket, amelyek — nyilván e tényezőket is bekapcsolva a haitőerők közé — gazdaságilag is nagy teljesítményt értek el, és a gazdaság változó környezetben is hosszú távú stratégiában gondolkodtak, gondolkodnak.

Valóságisztelő politikánk alapján támogatniuk a fantáziával alkotó kezdeményezőket. A valóság nem a mozdulatlan adottságok világa. Olyan ellentmondások, küzdelmek színtere, ahol a jövő különböző lehetőségeit hordozó emberek, csoportok, gondolatok vannak jelen és küzdenek egymással. Meg kell tanulnunk jobban harcolni egymással, közös jövőnkért. A valóság tisztelete nem jelenti a főnállónak mindenestül való elfogadását, szentesítését. Az élet lehetőségeit megértve, azokat nekünk kell megvalósítani, a valóság jobbítása, új lehetőségek megteremtése érdekében. Nincs szükségünk öncsalásra. A reális helyzet tudatában ebben az adott helyzetben reálisan benne rejlő távlatok mind pontosabb tudatát is kell hogy jelentsék. Enélkül nem lehet és nem is volna érdemes alkotásról, cselekvésről beszélni. Ma az ország fejlődése döntően azon múlik, hogy sikerül-e megragadnunk az egyént, és raituk keresztül a társadalom kisebb, közepes és nagyobb közösségei számára kínáló lehetőségeket. Ahhoz, hogy ma a választakon nyíló új perspektívákat megragadhassuk, arra van szükség, hogy továbbra is „történelmi kérdésben” és cselekvőképességben éljen és dolgozzék a párt a néppel. Hogy még érzékenyebbek legyünk a jó dolgokra, és készek a rosszak kiiktatására. Mert jó és rossz ma társadalmunkban egyszerre van jelen. E munkával tudjuk csak tovább bővíteni a kezdeményezések körét, a mozgás lehetőségét.

A pártnak, mint a társadalmi mozgások gazdag és eleven ismeretével rendelkező, egyszerűen cselekvőképés erőnek integrálnia és vezetnie kell a szocialista fejlődés irányába mutató valamennyi erőt, szorgolva ezzel a munkásosztály, a szocialista nemzetköziség, a béke érdekeit. Enélkül a magyar nép esélytelenül nézne szembe a 20. század végének kihívásával.

A nemzetközi versenyben egész szocialista társadalmunk kulturáltsága alkotó és értéktérítő képessége méréti meg. Tudjuk, hogy ma sok függ a gazdasági hatékonyságtól, de azt is, hogy a gazdaságkodás nemcsak gazdasági kérdés. Gyakran az a látszat, mintha egyoldalúan összpontosítanánk a gazdasági kérdésekre. Igen, koncentrálunk, de a szocializmusban a termelés sohasem öncélúan a termelésért, hanem az értelmel és kulturált élet anagyi megalapozásáért folyik. És fordítva: az értelmel és kulturált élet a legszélésebb alapja a gazdasági hatékonyság növelésének.

Szocializmusban nincs tartósan megalapozott gazdasági emelkedés szellemi és erkölcsi, kulturális gazdagodás nélkül. És nem létezik olyan szocializmus, amely csak az anagyi gazdaság mércéjével mérhetné fejlődését. Félreértés ne essék, ma az egy főre jutó nemzeti jövedelem, a gazdaságos termelés és kiegyensúlyozott fogyasztás a gazdaság egészének növekedési üteme igazul áll figyelelmünk előtében: dinamikusabb gazdasági növekedésre van szükségünk társadalmi céljaink eléréséhez.

„A szocializmus állása” azonban — bármilyen konkrét helyzetben — változatlanul az „egy főre jutó értelmes élet” mértékével mérhető.

Ebben pedig a kultúrának semmi más, csak nem pótolható szerepe van. Sokan úgy vélték, hogy lehanvatlott a nyomtatott betű, a művészet korszaka, Madáchnál is

fölsejlik, hogy a művészet „emberkezek pazarlott műve”-ként el fog enyészni. A Gutenberg-galakszisnak azonban nincs vége, és — ez személyes meggyőződésem — nem is lesz soha. Bizonyos, hogy a könyv előállításának, használatának formái, módjai nagy változások előtt állnak még, de az írott szó a gondolat közlésének pótolhatatlan eszköze marad. Gondolatra, írott művészetre pedig a huszadik század végén, a huszonegyedik század küszöbén is igen nagy szükség van. Mit várnak a mai olvasók a könyvektől? Értelmes, felhasználható szórakozást? Azt is. A szellemi játék lehetőségeit? Azt is. A szépséget? Igen, a szépséget is. Hogy tanítsanak — jót s jól — a jövőre fölkesztő iskolákban? Természetes elvárás ez is. És segít-senek a könyvek mai dolgainak is: szakismeretek elsajátításában, a tájékozódásban, a kertművelésben, a gyermek nevelésében, az új lakás berendezésében. Mindez jogos és szükséges. De az igényes olvasó a könyvtől szellemi orientáltságot is várná, világnézeti megerősítést, az erkölcsi értékek védelmét gyorsan változó, nem mindig egyenletesen újraprendező életünkben.

Itt pedig — még ilyen ünnepi alkalommal is — ki kell mondani: sok az adottságunk: hisz nincs feldolgozva jószerelem, még a magyar parasztság útja sem, amely járva a szocializmus egy emberöltőnyi ideje alatt évszázados elmaradottságtól megszabadulva van immár jelen a történelemben. És kevés és hézagos az, amit a magyar munkásosztály múltjáról és közelmúltjáról tudunk. Még az is adottságunkba megy, ha az írástudók nem segítenek kideríteni, mitől válik sikeressé egy-egy nehéz vállalkozás. Nem idillre van szükségünk, hanem a huszadik század végén az emberi cselekvés itt nyíló lehetőségeinek markáns fölmutatására. Annak tudatában, hogy az ember méltó az alkotásra, a harcra. Enélkül a kritika is kicsorbul, hisz mi értelme van a bírálatnak ott, ahol az ember „esélytelen”.

Az irodalom, a művészet az ember nélkülözhetetlen szükségletévé lett; állandóan azzal szembesít, hogy mi vé tehetünk, hogy mi vé tehetjük magunkat. Segíthet — ha csakugyan művészet. Hát segítsen is! Az élet teljessége, a történelmi fejlődés lehetőségei fölül kérdezzék rá adott valóságunkra! Így is vigyen közelebb ezekhez a lehetőségekhez! Valóban, a művészet „az élet kritikája” és az igazi művészet szigorú kritikus. De sosem lehet könyörtelen az ember esélyeit illetően. Úgy szóljon tehát az életéről, hogy e fenyegetett világában óvja, őrizze az embert. Az olvasás leg többször magányos időöltés. Valójában olyen kollektív cselekvés. Hiszen az olvasó a könyvbéli világ lakója; térben, időben közeli és távoli gondolatok, eszmék beavatottjává válik. Elmúlt korokra, jövőndő lehetőségekre tekinthet, és más sorsok átélése révén könnyebben legyőzheti egyéni létezésének korlátait.

Újra és újra meg kell tanulni olvasni, és a műveket újraolvasni is. A könyvek — Babits szavával — segíthetnek eszmélést keresni az élet bozótos, nehezen áthatolható Robinson-szigetén.

Ma már rangos szellemi táplálékot kínálhat a televízió, a vizuális kultúra számos új eszköze is. Ezek azonban nem szabad, hogy a könyvet kiszorító versenytársakká váljanak. Legyenek az olvasás igényét is fölkelítő partnerek.

Nem vagyunk elégedettek az olvasás, a könyvterjesztés, a könyvtárhasználat mai állapotával. Szükségesség, szerveztlenség, maradiság is akadályoz a továbblépésben. Nagyon, számunkra elfogadhatatlanok a kultúra fogyasztásában mutatkozó egyenlőtlenességek is. De történelmi eredményként tartjuk számon, hogy az ország gazdasági-társadalmi fejlődésével együtt a szocializmussal kibontakozott kulturális forradalom során a magyar nép nemcsak megtanult olvasni, de állandó társul is fogadta a könyveket. A szocializmus eszméje és eszménye tette lehetővé, hogy népünk korlátozás nélkül vehesse birtokba az emberiség főlhalmozott igazi kultúráját. A szocialista eszme hegemoniája minőségi fordulatot jelentett a magyar szellemi életben, hiszen a marxizmussal nemcsak a huszadik, hanem a huszonegyedik század elmélete és módszere vált meghatározó ideológiává nálunk is. És ezt a szellemi kiterjedést, ezt a terjedési lehetőséget óvni fogjuk a jövőben is.

Sokan kérdezik manapság: mit hoz a jövő? A jövő nem hoz semmit magától, mi hozzuk a jövőt. Jövőt hozó ember volt Somogyi Károly, amikor könyvtárat alapított a köz számára. A jövőt készítik elő az üzemek munkásai, technikusai, mérnökei, a mezőgazdasági dolgozói, az iskolák pedagógusai, a tudományos intézetek kutatói, a művészek, minden alkotó ember. Ehhez a mában a holnapot és holnaputánt építő munkához kívánok valamennyiüknek jó kedvet, merész képzelőerőt, eredményes cselekvést.

Új könyvtárpületet avatunk, képzelőerővel és intuícióval megteremtett épületet, amely nemcsak szerencsésen illeszkedik környezetébe, hanem gazdagítja, csinosítja és újra is alkotja azt. Tervezői méltók arra, hogy kifejezzük megbecsülésünket irántuk. Elismerés és köszönet illeti az építőipari vállalatot is, mindazokat az építőmunkásokat, technikusokat, vezetőket, akik a tervezőasztalon elgondolt új épületet szorgos munkával megvalósították.

A Somogyi-könyvtár új hajlékának építészeti megoldásairól bizonyára sokszor fogunk még eszmét cserélni. Most a benne működő kulturális intézményre és létrejöttének körülményeire szeretném ráirányítani a figyelmet. Mindenekelőtt azonban — szakítva a megmagyarázhatatlan és méltatlan szokással, amely nagy műszaki, építészeti szobrászati, orvosi vagy agrotechnikai és más alkotások szerzőit is névtelenségben hagyja (miközben annyi jelentéktelen névtől hangos a nyilvánosság) — most hadt köszönjük meg a Budapesti Várostervező Vállalat alkotóinak: Pomsár Jánosnak, Péterfia Borbálának, Reinhard Ágnesnek és Horváth Lászlónak szép és hasznos művüket.

Elgondolkodtató magának a könyvtár hagyományozójának-alapítójának az egyénisége, életútja is. A múlt századi kanonok, a katolikus egyház papja, az 1840-es években lapszerkesztőként — nemegyszer visszahúzó nézeteket védelmezve lépett föl a progresszív eszmékkel szemben. De 1848-ban már ő fogalmazta a püspöki karnak a nemzethez intézett körlevelét, amely a forradalmi kormány támogatására szólított fel. Az egyház ideológiai érdekeinek szószóóia volt Somogyi Károly, de ellene volt például a pápai csalhatatlanság dogmáinak. Egész életében különféle egyházi szolgálatokat teljesített, de élte főművét, csaknem fél-százézer kötetes könyvtárát, 1880-ban világi keretek közé helyezte hagyományozó levelében, kifejezve óhaját, hogy a könyvtár „mint szegedi közkönyvtár, a művelődésnek s a társadalmi fejlődésnek egyik hathatós eszközeül szolgáljon”.

Mennyi ellentmondás egyetlen életben! Mennyi figyelmeztetés a ma embere számára, hogy az árnyalatok és az összefüggések teljes bonvolultságában értelmezzünk és értékeljen múltat és jelent, embereket és korokat.

Mindig magunkat szegényítjük, ha leegyszerűsítve pillantunk korábbi időszakra is. Ha csupán napi elképzeléseink igazolásához keressük példákat egykor bonvolult történelmi idők eseményeinek felidézésekor, megfosztjuk a jelent a megértés tanulságaitól. Nem ez a mai avatóünnep az alkalom arra, hogy részletesen elemezzük a távolabbi és a közelebbi vagy éppen a félmúlt sematikus ábrázolásának divatját, például a Horthy-korszak rózsaszínűvé váló átfestését, vagy az ötvenes évek elejének — néhány negatív klisé ismételtetésével elintézetnek vélt — leegyszerűsítő, ellaposító bemutatásától. Az ilyen újszemizmus veszélyes mind a nézőkre, mind az olvasókra, mind pedig a társadalom kollektív emlékezetére tekintve. Ahhoz, hogy a történelemmel valóban szembe tudjunk nézni, kötelességünk látni az árnyalatokat, a mozgásokat bonvolult ellentmondásait, s közben a fejlődés lényegét nem tehetiük zárójelnek közé.

Az egykori pap alapítványát világiak gondolták évtizedeken át, köztük a máig legismertebbek, de még nem értékük szerint becsült Tömörkény István és Móra Ferenc, majd birtokba vette a hatalmas növekedett könyvtárat a fől-szabadult ország, a kultúrát szerető Szeged, amely most az örökségért meg a jelenért és a jövőért viselt felelőséget szép tanúságaként új épülethez iuttatta a létesítményt. Más értelemben is van tanulsága, mondhatni szinte jelképes értelme a könyvtár történetének. Somogyi Csizmadia Károly a szegedi árvíz pusztításáról értesülve ajánlotta föl gyűjteményét közkönyvtári célra a városnak. Móra Ferenc szép emlékezése idézi fel Somogyinak az első, a fundáló, alapító tanácskozáson mondott szavait: „Szegednek nemcsak gazdag városnak kell lenni, hanem művelt városnak is, mert az Alföld porából csak ezzel lehet európai magasságokba emelkedni. Liverpoolt a tíz, Hamburgot a tizenhat nagy könyvtára legalábbis annyira vitte előre, mint népe szorgalma. Szegednek kultúrát kell adni addig is, amíg egyetemet kap, s ez az én szándékom... ezért ajánlom fel neki és rajta keresztül a hazámnak, amim van”.

Veszélyben volt a város, hatalmas volt a pusztulás emberi életben, gazdaságban, kulturális értékekben. Ebben a súlyos helyzetben teljesedett ki az adományozó gondolata, fogant meg benne a jövő terve, a kultúra szegedi, ám országos érvényű hatásfejlesztésének programja.

* Elhangzott 1984. június 6-án a Somogyi-könyvtár és a Csongrád megyei Levéltár avatóünnepségén.